

Ryszard Szarfenberg
Instytut Polityki Społecznej
Uniwersytet Warszawski

Utowarowienie i odtowarowienie (komodyfikacja, dekomodyfikacja, rekomodyfikacja) – krótkie wprowadzenie¹
(wersja 1.0, 24.08.15)

W tytule w nawiasie umieszczono spolszczenia polskie neologizmów angielskich, pochodzących od rzeczownika *commodity* (*commodification, de-commodification, recommodification*), tłumaczonego na polski jako „towar”. W literaturze anglojęzycznej stosowane są od lat 80. XX wieku, w najogólniejszym sensie wszystkie one oznaczają procesy związane z ekspansją idei, instytucji i praktyk samoregulującego się rynku poza sferę zwykłych towarów (dobra i usługi produkowane w celu sprzedaży) [Vail 2010].

W literaturze dotyczącej polityki społecznej stosowane są odpowiedniki polskie lub spolszczenia. Dotyczy to przede wszystkim słowa „dekomodyfikacja” (np. Szarfenberg 2009; Rymsza 2011; Kaźmierczak 2014). W tekstach polskich można spotkać „utowarowienie” i „odtowarowienie” (Ziółkowski 2005), podobnie w niektórych tłumaczeniach (np. Esping-Andersen 2010b; Fraser 2014; Block 2011). W tłumaczeniu głównego dzieła Esping-Andersena, odpowiedzialnego za upowszechnienie pojęcia dekomodyfikacji, tłumacz zastosował obie formy (Esping-Andersen 2010a).

Dla rekomodyfikacji trudno znaleźć polski odpowiednik poza opisowym: ponowne utowarowienie. Rzadko spotykany wariant znaczeniowy wskazuje, że utowarowienie (komodyfikacja) jeszcze nie wystąpiła. W polskich przekładach oddawany jako przedutowarowienie (Esping-Andersen 2010b), ale również w konwencji spolszczającej jako prekomodyfikacja (Esping-Andersen 2010a, s. 58).

Największe znaczenie w kontekście badań polityki społecznej uzyskało pojęcie odtowarowienia (dekomodyfikacja). Jest ono stosowane we współczesnej literaturze akademickiej dotyczącej polityki społecznej w nawiązaniu do ich rozumienia w dziele Karola Marksa (np. 2005) i w szczególności Karla Polanyiego (2011). Gosta Esping-Andersen zainspirowany był głównie myślą Polanyiego (1985). Jego wkład polega również na zaproponowaniu sposobu pomiaru i wyróżnieniu na tej podstawie trzech modeli lub reżimów opiekuńczego kapitalizmu (2010a). Nieco wcześniej Polanyi zainspirował też Clausa Offego, który uwzględniał utowarowienie i odtowarowienie (jak również rekomodyfikację) jako wzajemnie powiązane aspekty państwa opiekuńczego (Offe 1984). Mniej znane są próby nawiązujące w większym stopniu do myśli Marksa, ale również je podejmowano (Room 2000; komentarz Esping-Andersena 2000).

Po przedstawieniu źródeł tytułowych pojęć w ujęciu Marksa i Polanyiego, główna część artykułu będzie poświęcona odtowarowieniu (dekomodyfikacja) i ponownemu utowarowieniu (rekomodyfikacja).

Praca jako towar w ujęciu Karola Marksa (1818-1883)

Pojęcie towaru było jednym z kluczowych dla analiz wczesnego etapu rozwoju kapitalizmu, prowadzonych przez Marksa (2005). Szczególne znaczenie miało utowarowienie pracy. Feudalizm tym się przede wszystkim różnił od kapitalizmu, że w tym pierwszym dominowali niezależni rzemieślnicy z

¹ Tekst powstał w ramach projektu Zakładu Teorii i Metodologii Polityki Społecznej oraz Zakładu Polityki Społecznej w Środowisku Lokalnym działających w Instytucie Polityki Społecznej UW.

własnymi warsztatami (zorganizowani w gildie i cechy), rolnicy mający własną ziemię oraz chłopci zależni od panów feudalnych (np. pańszczyzna, folwark)². Kapitalistyczne uprzemysłowienie doprowadziło do zasadniczej zmiany, w wyniku której świat pracy został radykalnie przekształcony. Główną postacią stał się robotnik przemysłowy. Nie miał on własnych środków produkcji (narzędzi, ziemi w odróżnieniu od rzemieślników i rolników) i nie był też zależny od pana feudalnego (swoboda migracji³).

Od co najmniej czasów rzymskich taka kategoria ludzi była klasyfikowana jako proletariusze w ramach spisów ludności dla celów podatkowych i wojskowych. W Polsce osiemnastowiecznej używano kategorii nieposesjonaci (od tego, że nie posiadali żadnych nieruchomości). Zapotrzebowanie na ten rodzaj ludzi szybko rosło w związku z uprzemysłowieniem. Powstają manufaktury a następnie fabryki, czyli większe i scentralizowane organizacje produkcyjne.

Co najmniej dwa warunki powinny być spełnione, aby zapotrzebowanie na robotników zostało zaspokojone. Po pierwsze, rosnąca liczba ludzi zubożałych i jednocześnie wolnych (czyli bez własnych warsztatów, ziemi i bez przypisania do ziemi i pana). Po drugie, publiczne i prywatne działania (w tym praca przymusowa), które zmusiłyby lub skłoniłyby te rosnące rzesze ludności do przemieszczania się do ośrodków przemysłowych, do podejmowania pracy najemnej w manufakturach i fabrykach. Mieli oni inne alternatywne źródła utrzymania, np. prace dorywcze w rolnictwie, zaciąganie się do wojska, służba domowa, rozbójnictwo, żebractwo⁴. Pomijając szczegóły tego jak w różnych krajach te dwa warunki realizowały się, rosnąca liczba ludzi utrzymywała się z pracy własnych rąk i umysłów (fabryki potrzebowały też pracy administracyjnej).

W kapitalizmie w ujęciu Marksa ich praca, a ściślej ich siła robocza, stała się towarem na rynku. Uczestnikami tego rynku są nabywcy i sprzedawcy. Nabywcami są właściciele kapitału (obecnie w Polsce obowiązuje nazwa pracodawca⁵), a sprzedawcami sami pracownicy najemni, gdyż nie można odłączyć siły roboczej od człowieka, który ją posiada (właściciel siły roboczej, bardziej współcześnie kapitał ludzki). Im większa część ludności utrzymuje się przede wszystkim z pracy najemnej i im bardziej ich sytuacja materialna zależy od niej (nie mają innych alternatywnych źródeł utrzymania), w tym większym zakresie mamy do czynienia ze społeczeństwem skomodyfikowanym (tym większy zakres ma utowarowienie pracy).

Marks uważał, że w stosunkach pracy najemnej panuje wyzysk, czyli robotnicy nie otrzymują pełnej wartości tego, co wytworzyli w postaci płac, gdyż nie byłoby wtedy zysku dla właściciela kapitału. Ponadto przewidywał, że płace będą utrzymywane na poziomie bardzo niskim, wystarczającym tylko na przetrwanie i odtworzenie siły roboczej. Przyczyniać się miała do tego rezerwowa armia pracy, czyli przede wszystkim bezrobotni. Z teorii tej wynikało, że będzie postępowała polaryzacja majątku między robotnikami najemnymi a kapitalistami (ich zamożność będzie rosła szybciej niż robotników), co doprowadzi do rewolucji w najbardziej rozwiniętych krajach przemysłowych. Gdyby rewolucja miała doprowadzić do tego, że znikają kapitaliści, a ich kapitał zostaje przekazany robotnikom, czy praca

² W niektórych miejscach i okresach byli to również niewolnicy sprowadzani z zagranicy i sprzedawani wbrew ich woli.

³ W przypadku zależnych chłopów ich migracje bez zgody pana były traktowane jak przestępstwo (w Polsce problemem było zbiegostwo chłopów).

⁴ Na temat w Polsce zob. Assorodobraj 1946.

⁵ Np. organizacje pracodawców. W okresie II RP i wcześniej mowa była raczej o chlebobdawcach.

przestałaby być towarem? Teoretycznie tak, gdyby nowe podmioty gospodarcze miały postać podobną do spółdzielni pracy, czyli właściciele przedsiębiorstwa są jednocześnie jego pracownikami⁶.

Ekspansja samoregulującego się rynku w ujęciu Karla Polanyiego (1886-1964)

Polanyiego interesował okres, w którym żył i który również analizował Marks, czyli początki i rozwój kapitalizmu w Anglii. W porównaniu z Marksem uwzględnił dłuższą perspektywę, obejmującą kapitalizm do II wojny światowej. Interpretował on te procesy jako zaplanowaną wielką i radykalną transformację organizacji społeczeństwa i panujących poglądów (stąd tytuł jego książki z 1944, polskie wydanie 2011)⁷. Ujęcie to było sprzeczne z opinią (dzisiaj również powtarzaną), że rynek jest czymś naturalnym, co jest zakłócanie przez zewnętrzne ludzkie interwencje. Stąd też nierozzerwalny związek między rozwojem państwa i rynku. Centralizacja i działania na dużą skalę są potrzebne, aby wprowadzić w życie zasady wolnorynkowego kapitalizmu tam, gdzie ich w ogóle nie było, a następnie stale je podtrzymywać. W tradycyjnych społeczeństwach - według Polanyiego - wymiana rynkowa miała marginalne znaczenie⁸. Rozwojowi rynku towarzyszy więc rozwój państwa i jego interwencji oraz idei, że człowiek działa przede wszystkim we własnym interesie.

Warunkami wstępnymi wprowadzenia w życie idei samoregulującego się rynku było przekształcenie w towar (utowarowienie, komodyfikacja) ziemi i pracy, a także pieniądza (stało się to po przyjęciu międzynarodowego systemu pieniężnego opartego na standardzie złota). Według Polanyiego były to fikcyjne towary, gdyż nie były wytworami gospodarki, ale podstawą jej funkcjonowania. Komodyfikacja ziemi wymagała podzielenia jej na działki i przyznania prawa własności do nich. W Anglii wymagało to złamania tradycyjnych zasad gospodarowania ziemią przez społeczności wiejskie (wspólna własność). Proces ten pozbawił dostępu do ziemi wielu mieszkańców wsi i w ten sposób stworzył potencjalnych robotników. „Uwolnienie” od własności ziemi tworzy potencjalnych robotników, ale to nie wystarcza, aby zapanował rynek pracy. Do wielkiej transformacji potrzebne jest jeszcze utowarowienie (komodyfikacja) pracy, polegająca na jej oddzieleniu od innych aktywności życiowych i poddaniu prawom samoregulującego się rynku.

Polanyi uważał za początek kapitalizmu reformę ustawodawstwa dotyczącego pomocy ubogim w Anglii w 1834 r. Według niego miała ona zasadnicze znaczenie dla stworzenia rynku pracy. Reforma stanowiła radykalne zerwanie z wyjątkowym podejściem rozwijanym w parafii Speenhamland. Udzielano tam pomocy również ubogim pracownikom najemnym (wczesna forma subsydiowania płac). Reforma z 1834 r. polegała w uproszczeniu na tym, że z pomocy wyłączono robotników, a osobom bezrobotnym była ona udzielana tylko pod warunkiem, że zgodziły się pracować i mieszkać w instytucjach nazywanych domami pracy. Ich mieszkańcy ciężko pracowali fizycznie w zamian za utrzymanie. Jego poziom miał wartość wyraźnie mniejszą niż to, co mogliby zarobić w warunkach rynku pracy (zasada mniejszego uprawnienia – *less eligibility*). Jeżeli uznamy, że reforma pomocy dla ubogich w Anglii w 1834 roku była przejawem polityki społecznej, nasuwa się wniosek, że odgrywała

⁶ W PRL spółdzielczość miała duże znaczenie, ale przeważała własność państwowa. W teorii każdy obywatel jest właścicielem tego, co jest własnością państwa, więc i w tym przypadku można twierdzić, że znika praca najemna jako taka, choć nie rynek pracy (nabywcą jest przedstawiciel państwa odpowiedzialny za rekrutację pracowników w pewnym sensie konkuruje z innymi o pracowników). Ponadto w PRL podejmowano też aktywne działania na różnych poziomach na rzecz tego, aby wszyscy pracowali (produktywizacja inwalidów, przeciwdziałanie uchylaniu się od pracy, nakazy pracy itp.).

⁷ Interesujące porównanie podejścia Marksa i Polanyiego do utowarowienia pracy zob. Silver 2003, s. 16-20. Na tej podstawie wyróżniła ona dwa typy niepokojów robotniczych.

⁸ Miały tam panować głównie kombinacje redystrybucji poprzez władzę, wzajemności poprzez wymianę darów i produkcji domowej na własne potrzeby.

ona kluczową rolę jako niezbędna część procesu utowarowienia (komodyfikacji) pracy oraz stworzenia rynku pracy jako takiego.

Podobnie jak Marks, Polanyi był krytycznie nastawiony do rozwoju kapitalizmu i zaplanowanej ekspansji samoregulującego się rynku. Według niego gospodarka w okresie przedkapitalistycznym była zakorzeniona w społeczeństwie i jego normach. Ekspansywne utowarowienie (komodyfikacja) niszczy to zakorzenienie, autonomizuje sferę gospodarczą wobec sfery polityki, i w związku z tym ma liczne negatywne konsekwencje dla ludzi i przyrody⁹. Ideologia samoregulującego się rynku o samodzielności i samowystarczalności jednostek niszczy też poczucie wspólnoty i przynależności oraz potrzebę solidarności. Wszystko to łącznie podważa podstawy społeczeństwa jako takiego. Stąd też rozwojowi wolnorynkowego kapitalizmu towarzyszyły idee i działania podejmowane przeciw ekspansji utowarowienia (komodyfikacji) o charakterze samoobronnym. Kapitalizm jako faktyczny ustrój i jego funkcjonowanie w poszczególnych krajach jest wynikiem tych dwóch ruchów – komodyfikacji i kontrkomodyfikacji (double movement, dwukierunkowy ruch). W XIX i XX wieku były to ruch na rzecz laissez-faire (laseferyzm) oraz opór i reakcje (w postaci różnych instytucji i działań ograniczających komodyfikację).

Odtowarowienie (dekomodyfikacja) i rekomodyfikacja

Dla Marksa i Polanyiego odtowarowienie (dekomodyfikacja) nie było głównym pojęciem, na którym koncentrowali swoje analizy (poza tym w ogóle go nie używali). Skupiali się na istocie wielkiej transformacji, czyli na utowarowieniu (komodyfikacji) oraz ich negatywnych konsekwencjach i reakcjach na nie. W tym zakresie ich analizy były bardzo wnikliwie i bogate. Polanyi był jeszcze świadkiem wczesnego rozwoju sytuacji po II wojnie światowej, ale koncentrował wtedy uwagę na charakterystyce przedkapitalistycznych systemów społeczno-ekonomicznych. Druga wojna światowa była według niego wynikiem i jednocześnie końcem ery XIX komodyfikacji według utopii samoregulującego się rynku¹⁰.

Polanyi interpretował reformę restrykcyjnego ograniczenia publicznej pomocy tylko dla bezrobotnych jako działanie fundujące powstanie rynku pracy. Zgodnie z logiką dwukierunkowego ruchu można interpretować późniejsze reformy, skutkujące z czasem złożonymi regulacjami (prawo pracy i prawo z zakresu ubezpieczenia społecznego), jako ruch w kierunku „uwalniania ludzkiej pracy spod władzy rynku” (Polanyi 2001, s. 186)¹¹. W pierwszym artykule Deklaracji Filadelfijskiej Międzynarodowej Organizacji Pracy z 1944 r. wśród podstawowych zasad umieszczono tę głoszącą, że praca nie jest towarem. Dorobek legislacyjny MOP (ponad 180 konwencji) można więc interpretować jako międzynarodowy wysiłek na rzecz odtowarowienia pracy poprzez prawo pracy (w tym zabezpieczenie społeczne). Podobnie rzecz się ma z ustawodawstwami krajowymi w tym zakresie¹². Z kolei ataki na te regulacje (np. OECD Jobs Study, patrz Szarfenberg 2007) i postępujące w teorii i praktyce deregulowanie prawa pracy i ograniczanie jakości zabezpieczenia społecznego mające na celu „uelastycznianie” rynku pracy (zwiększające utowarowienie pracy), mogą być interpretowane jako przejawy strategii rekomodyfikacji (ponownego utowarowienia)¹³.

⁹ Polanyi uznawany jest za prekursora krytyki feministycznej i ekologicznej kapitalizmu (Fraser 2014).

¹⁰ Jego wiara w to, że ten rozwój to odwrót od utopii samoregulujących się rynków była krytykowana (zob. Dale 2010, s. 387).

¹¹ Analiza prawa pracy w kontekście tezy Polanyiego, że jest ona fikcyjnym towarem zob. Fudge, 2010.

¹² Prawo pracy nie ma jednak na celu wyeliminowania pracy najmnej, ale ograniczenie utowarowienia, aby przeciwdziałać naruszeniom godności i wolności jednostki (zob. Collins 2010, punkt „praca nie jest towarem”).

¹³ O trzech wymiarach rekomodyfikacji, w tym dyskursywnym zob. Papadopoulos 2005. Jako jeden z nurtów ograniczania welfare state zob. Pierson 2001.

Jak wspomniano Gosta Esping-Andersen odpowiada za upowszechnienie w teorii i badaniach porównawczych pojęcia dekomodyfikacji. Zainspirowany refleksją Polanyiego zawęził on jednak analizę do ubezpieczenia społecznego. W szczególności zaproponował określony sposób rozumienia i pomiaru dekomodyfikacji poprzez kilka cech świadczeń pieniężnych wypłacanych w razie wystąpienia głównych ryzyk społecznych (niezdolność do pracy z powodu wieku, choroby i niemożność znalezienia pracy). Im wyższe były te świadczenia w stosunku do płac, im dłużej były wypłacane i im większa zbiorowość pracowników była do nich uprawniona, tym większy poziom odtowarowienia zapewniało państwo pracownikom (szczegóło dotyczące sposobu pomiaru zob. Arak 2014).

Ubezpieczenie społeczne jest jednak również uznawane za kluczowe dla procesu komodyfikacji (np. Deakin 2010, s. 165). Prawo w tym zakresie definiuje granice rynku pracy i kategorie wewnętrzne. Brak udziału w typowym zatrudnieniu nie daje uprawnień do silniej dekomodyfikujących świadczeń.

Ponadto odtowarowienie wymaga najpierw utowarowienia, co oznaczało, że pierwotne podejście Esping-Andersena pomijało sytuację kobiet (i innych grup), które były poza rynkiem pracy (Knijn, Ostner 2002; Esping-Andersen 2010b, s. ...). Do opisu ich sytuacji zastosowano termin przedutowarowienia (prekomodyfikacji). Błędem jest jednak wyobrażenie, że kobiety były kiedykolwiek całkowicie wykluczone z rynku pracy. Model rodziny jedynego i męskiego żywiciela wyrażał partykularną wizję, zakładającą, że kobiety nie muszą i/lub nie chcą uczestniczyć w rynku pracy (propagowano ją przede wszystkim w po II wojnie światowej). W tle była argumentacja za uznaniem wykonywania obowiązków domowych przez członków rodziny za pracę¹⁴.

Esping-Andersen chcąc uwzględnić sytuację kobiet w późniejszych pracach zastosował pojęcie defamilizacji, które niekiedy utożsamiano po prostu z utowarowieniem kobiet (Knijn, Ostner 2002, s. 152)¹⁵. Polityka społeczna w tym zakresie mogła albo podtrzymywać model męskiego żywiciela (kobiety mają uprawnienia do świadczeń z tytułu ubezpieczenia społecznego mężów), albo działać na rzecz modelu dwojga żywicieli (co w polityce wiąże się z indywidualizacją uprawnień). Obecnie bardziej popularny jest ten drugi kierunek działań, a jego wynikiem jest rosnący odsetek kobiet aktywnych zawodowo, czyli uczestniczących w rynku pracy. W związku z tym poszukiwane są rozwiązania, które mają ułatwiać łączenie ról zawodowych i rodzinnych (przede wszystkim kobietom).

Czy wzrost odsetka kobiet aktywnych zawodowo oznacza także wzrost poziomu utowarowienia pracy? Wydaje się, że tak, gdyż coraz większa część społeczeństwa utrzymuje się z pracy najemnej. Zakres odtowarowienia również się jednak zwiększa, gdyż do kolejnych pracowników stosowane są dekomodyfikujące regulacje. Jeżeli ponadto praca kobiet realizuje się głównie w rozwijającym się sektorze publicznym usług społecznych, to można uznać, za dodatkowe wsparcie tendencji dekomodyfikujących (pod warunkiem, że zatrudnienie w sektorze publicznym będzie mniej utowarowione, np. w sensie większej regulacji i pewności).

Dwoistość polityki społecznej jako jednocześnie utowarowiającej i odtowarowiającej stała się coraz bardziej jasna w ostatnich kilku dziesięcioleciach. Od lat 80. teza o kryzysie państwa opiekuńczego zaczyna być coraz powszechniej głoszona. Jego krytyka wskazująca negatywne skutki odtowarowienia (dekomodyfikacji) dla gospodarki, dla samych pracowników i ich rodzin, prowadzi do teorii i praktyk reformatorskich. Są one interpretowane jako zmniejszające poziom dekomodyfikacji (np. sprawiają,

¹⁴ Najbardziej charakterystyczny przykład w Polsce to propozycja uzawodowienia opieki nad osobami niesamodzielnymi. Nie chodziło jednak o komodyfikację opieki, gdyż proponujący jednocześnie zakładali, że świadczyć ją będą członkowie rodziny.

¹⁵ W ogólniejszym sensie defamilizacja produkcji (rodzina przestaje być głównym producentem dóbr) jest warunkiem rozwoju komodyfikacji w postaci rynku pracy najemnej poza gospodarstwem domowym. O związkach defamilizacji z komodyfikacją i dekomodyfikacją zob. Knijn, Ostner 2002; Pintelon 2012.

że zmniejsza się hojność świadczeń), ale też aktywnie rekomodyfikujące (aktywne programy rynku pracy, zob. Greer 2015). Nie są one uzasadniane wyłączenie poprzez krytykę, ale też poprzez wskazywanie pozytywnych aspektów pracy, rozumianej przede wszystkim jako stała praca najemna (z tendencją do rozszerzania na samozatrudnienie i inne atypowe formy). Poza tym, że praca ma dawać liczne korzyści, włączając w społeczeństwo¹⁶, jest też obowiązkiem moralnym. Ten nurt myślenia nazywany jest aktywną polityką społeczną (zob. m.in. Karwacki, Rymsza 2011; Rymsza 2013).

Esping-Andersen na podstawie swoich analiz stwierdził, że poziom dekomodyfikacji jest najwyższy w państwach skandynawskich (model socjaldemokratyczny). Z drugiej strony to właśnie w tych państwach najwcześniej rozwijano tzw. aktywne programy rynku pracy¹⁷ (uznawane za instrument rekomodyfikacji), a także polityki ułatwiającej kobietom uczestnictwo w rynku pracy. Jak wyjaśnić to, że państwa najbardziej dekomodyfikujące pracę poprzez świadczenia ubezpieczeniowe, jednocześnie były najbardziej skuteczne w jej komodyfikacji i rekomodyfikacji (w sensie zapewnienia wysokiego poziomu uczestnictwa ludności w rynku pracy)?

W badaniach empirycznych dla danych do 2000 r. dowiedziono, że można oba kierunki działania ze sobą łączyć. Wymaga to jednak ograniczonej dekomodyfikacji w zakresie zabezpieczenia społecznego w razie bezrobocia, co stwierdzono w państwach skandynawskich (Huo, Nelson, Stephens 2008). Z tych analiz wynikało, że w Europie kontynentalnej (model konserwatywny) dekomodyfikacja była realizowana kosztem zmniejszenia komodyfikacji w sensie niższych wskaźników aktywności zawodowej. Dodajmy do tego informację, że po roku 2000 w wielu krajach wzmożono wysiłki rekomodyfikujące (w szczególności w Niemczech).

Uogólniając, komodyfikacja (w sensie wprowadzania mechanizmów rynkowych, jak i zwiększania w nich uczestnictwa ludności) jest warunkiem wstępnym strategii dekomodyfikujących (regulowanie rynku, zmniejszanie uczestnictwa w rynku), a z kolei te ostatnie są warunkiem dla uruchamiania działań rekomodyfikujących (deregulowanie uprzednio uregulowanego rynku, ponowne włączanie tych, którzy wcześniej zostali z rynku wyłączeni).

Podsumowanie

Zacznijmy od zagadnień językowych. Czy używać polskich określeń, czy też spolszczeń neologizmów angielskich? Można zalecać używanie polskich odpowiedników (utowarowienie i odtowarowienie), choć tradycje są tu bardzo krótkie (w szczególności, gdy mowa o odtowarowieniu). Przemawia za tym mniejsza obcość takiej konwencji i bezpośrednie skierowanie uwagi na zasadnicze pojęcie (towa). Autor tego artykułu przychylił się do stanowiska, że można stosować obie formy (zob. tłumaczenie książki Esping-Andersena z 1990 r.).

W wyniku powyższego przeglądu proponuję odróżnić dwa wymiary komodyfikacji, dekomodyfikacji i rekomodyfikacji pracy: ilościowy i jakościowy. W ujęciu ilościowym wskaźnikiem jest odsetek populacji objętej rynkiem pracy, czyli aktywnej zawodowo. Działania na rzecz zwiększania tego odsetka to

¹⁶ W kontekście teorii Polanyiego trudno jest zrozumieć w jakim sensie uniezależniany wobec społeczeństwa samoregulujący się rynek pracy miałby mieć włączający charakter. Można uznać, że wręcz przeciwnie – wprowadzanie rynku pracy w XIX wieku oparte było na masowym wykorzenieniu, niszczeniu tradycyjnych społeczności, a jego funkcjonowanie związane było z licznymi negatywnymi konsekwencjami dla jednostek i społeczeństw. Z drugiej strony prawo pracy i zabezpieczenia społecznego rozwinięte po II wojnie światowej doprowadziło do zmniejszenia autonomii rynku pracy w stosunku do społeczeństwa i wtedy uzyskał on rolę włączającą. Nasuwa się jednak pytanie, czy rekomodyfikacja nie oznacza, że rynek pracy traci tę rolę.

¹⁷ O pielgrzymkach amerykańskich specjalistów do Szwecji w celu podejrzenia, w jaki sposób prowadzi ona takie programy, wspomina się na początku lat 70. (Reubens 1970, s. vii). W roku 1970 ukazała się obszerna praca z informacjami na temat tych programów w wielu państwach europejskich (tamże).

działania na rzecz komodyfikacji ilościowej, a w kierunku zmniejszania - dekomodyfikacja ilościowa. Ujęcie jakościowe odnosi się do tych, którzy już są aktywni zawodowo. Komodyfikacja jakościowa oznacza dążenie do tego, aby rzeczywiste rynki pracy zbliżały się do ideału samoregulującego się rynku (jak największa elastyczność, minimum regulacji). Z kolei dekomodyfikacja jakościowa oznacza działania oddalające od tego ideału (np. zwiększanie poziomu regulacji). Rekomodyfikacja ilościowa to włączanie w rynek pracy grup, które uprzednio zostały wyłączone (ale też zwiększanie czasu włączenia), np. w Polsce najpierw polityka rentowa dekomodyfikowała ilościowo w latach 90., a następnie rekomodyfikowała w tym wymiarze. W ujęciu jakościowym rekomodyfikacja oznacza politykę nastawioną na przybliżanie do ideału samoregulującego się rynku skomodyfikowanych już obszarów. W związku z tym pełna komodyfikacja ilościowa i jakościowa ma miejsce wtedy, gdy cała ludność jest objęta rynkiem pracy w okresie całego swojego życia, a rynek ten regulowany jest w taki sposób, aby jak najbardziej przypominał samoregulujący się mechanizm. Polityka dekomodyfikacji/rekomodyfikacji może mieć różne warianty od nastawienia wyłącznie ilościowego lub jakościowego, do kombinacji łączących oba wymiary w różnym stopniu.

W teorii i badaniach należy też uwzględnić, że różne obszary ludzkiej działalności mogą być zróżnicowane pod względem komodyfikacji/dekomodyfikacji/rekomodyfikacji ilościowej i jakościowej. Przykładowo, większy poziom dekomodyfikacji jakościowej może obejmować pracowników zatrudnionych w sektorze publicznym w porównaniu z tymi w sektorze rynkowym, gdy ten pierwszy jest bardziej regulowany. W branżach z silnymi związkami zawodowymi może być większy poziom dekomodyfikacji jakościowej, ale też ilościowej (mierzonej np. długością stażu pracy potrzebnego do wyłączenia z rynku). Segment prac niskiej jakości (niestabilne, niskopłatne etc.) jest w tym ujęciu najbardziej utowarowiony (zkomodyfikowany).

Pozostaje zasadnicze pytanie, czy inspiracje płynące z analiz Marksa, a w szczególności Polanyiego, nadal warte są rozwijania w teorii i badaniach polityki społecznej (w tym polityki rynku pracy)? Jeżeli przyjmiemy, że ograniczenia naukowe i praktyczne modelu samoregulującego się rynku z doskonale racjonalnymi podmiotami są już oczywistością w świecie akademickim (jak utrzymuje Stiglitz w przedmowie do Wielkiej Transformacji), to odpowiedź będzie negatywna....

Literatura

Arak, P. (2014). Wskaźnik dekomodyfikacji w 1980 i 2010 r. „Problemy Polityki Społecznej” vol. 25, nr 2.

Assorodobraj, N. (1946). Początki klasy robotniczej. Problem rąk roboczych w przemyśle polskim epoki stanisławowskiej. Warszawa: Spółdzielnia Czytelnicza „Czytelnik”.

Block, F. (2011). Wprowadzenie. W: K. Polanyi, Wielka Transformacja. PWN.

Collins, H. (2010). Employment Law. Drugie wydanie. Oxford: Oxford University Press.

Dale, G. (2010). Social democracy, embeddedness and de-commodification: on the conceptual innovations and intellectual affiliations of Karl Polanyi. “New Political Economy” vol. 15, nr 3.

Deakin, S. (2010). The Contribution of Labour Law to Economic and Human Development. W: G. Davidov, B. Langille red. The Idea of Labour Law. Oxford: Oxford university Press.

Esping-Andersen (2010a) [1990]. Trzy światy kapitalistycznego państwa dobrobytu. Difin.

Esping-Andersen, G. (1985). Politics against Markets. Princeton, NJ: Princeton University Press.

Esping-Andersen, G. (2000). Multi-dimensional de-commodification: a reply to Graham Room. “Policy and Politics”, vol. 28, nr 3.

Esping-Andersen, G. (2010b) [1999]. Społeczne podstawy gospodarki postindustrialistycznej. WSP TWP.

Fraser, N. (2014). Czy społeczeństwo można utowarować bez reszty? Polanyi'ego refleksje o kapitalistycznym kryzysie. Tłum. Gośka Maciejewska. Biblioteka Online Think Tanku Feministycznego. URL http://www.ekologiasztuka.pl/pdf/f0131_fraser.pdf.

Fudge, J. (2010). Labour as a ‘Fictive Commodity’: Radically Reconceptualizing Labour Law. W: G. Davidov, B. Langille red. The Idea of Labour Law. Oxford: Oxford university Press.

Greer, I. (2015). Welfare reform, precarity and the re-commodification of labour. “Work, Employment & Society”, 13 maja.

Huo, J., Nelson, M., Stephens, J. D. (2008). Decommodification and activation in social democratic policy: resolving the paradox. “Journal of European Social Policy” vol. 18, nr 1.

Karwacki, A., Rymśa, M. (2011). Meandry upowszechniania koncepcji aktywnej polityki społecznej w Polsce. W: M. Grewiński, M. Rymśa red. *Polityka aktywizacji w Polsce. Usługi reintegracji w sektorze gospodarki społecznej*. Warszawa: WSP TWP.

Kaźmierczak, T. (2014). Aktywne obywatelstwo: relacja państwo – obywatel zredefiniowana. W: A. Karwacki, T. Kaźmierczak, M. Rymśa, Reintegracja: aktywna polityka społeczna w praktyce. Warszawa: Instytut Spraw Publicznych.

Knijn, T., Ostner, I. (2002). Commodification and de-commodification. W: B. Hobson, J. Lewis, B. Siim red. Contested Concepts in Gender and Social Politics. Edward Elgar.

Marks, K. (2005) [1847]. Praca najemna i kapitał. Warszawa: Studenckie Koło Filozofii Marksistowskiej (UW).

Offe, C. (1984). Contradictions of the Welfare State. London: Hutchinson.

- Papadopoulos, T. (2005). *The Recommodification of European Labour: Theoretical and Empirical Explorations*. ERI Working Paper 05–03. Bath: European Research Institute.
- Pierson, P. (2001). *Coping With Permanent Austerity: Welfare State Restructuring in Affluent Democracies*. W: P. Pierson red., *The New Politics of the Welfare State*. Oxford: Oxford University Press.
- Pintelon, O. (2012). *Welfare State De-commodification: Concepts, Operationalizations and Long-term Trends*. CSB Working Paper 12/10. Antwerp: University of Antwerp.
- Polanyi, K. (2010) [1944]. *Wielka transformacja*. Warszawa: PWN.
- Powell, M. (2014). A re-specification of the welfare state': Conceptual issues in 'the three worlds of welfare capitalism'. "Social Policy and Society", vol. 14, nr 2.
- Reubens, B. G. (1970). *The hard to Employ: European Programs*. Columbia University Press.
- Room, G. (2000). Commodification and de-commodification: a developmental critique. "Policy and Politics" vol. 28, nr 3.
- Rymsza, M. (2013). Aktywizacja w polityce społecznej. W stronę rekonstrukcji europejskich welfare states? Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Filozofii i Socjologii PAN.
- Rymsza, M. (2011). O więziotwórczych funkcjach przedsiębiorstwa społecznego. „Polityka Społeczna” nr 7.
- Silver, B. J. (2003). *Forces of Labor Workers' Movements and Globalization since 1870*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Szarfenberg, R. (2007). Reformy rynku pracy. Wiele dróg do sukcesu. „Dialog. Pismo dialogu społecznego” nr 2.
- Szarfenberg, R. (2009). Modele polityki społecznej w teorii i praktyce. „Problemy Polityki Społecznej”, nr 12.
- Vail, J. (2010). De-commodification and egalitarian political economy. "Politics and Society" vol. 38, nr 3.
- Ziółkowski, M. (2005). O pewnych konsekwencjach częściowego i niekonsekwentnego utowarowienia polskiego szkolnictwa wyższego. „Nauka” nr 2.